

ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅ ՊՈԵԶԻԱՆ՝ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՄԲ

Հոդվածում վերլուծվում և գնահատվում է Վլադիմիր Կիրակոսյանի «Արևմտահայ պոեզիան 1890-1907 թթ.» մենագրությունը՝ որպես արևմտահայ պոեզիայի համակարգված գնահատման օրինակ: Ընդգծված են այս մենագրության բոլոր առավելությունները նախորդ ուսումնասիրությունների համեմատ: Ցուցադրված են Վլադիմիր Կիրակոսյանի մեթոդաբանական նորամուծությունները, արևմտահայ պոեզիայի վերլուծության մոտեցումների առանձնահատկությունները:

Բանալի բառեր՝ գրականագիտություն, պոեզիա, շրջափուլ, համակարգ, սկզբունք, վերլուծություն, գնահատում, արժևորում, մենագրություն:

Խորհրդային գրականագիտության մեջ, տարբեր պատճառներով, արևմտահայ բանաստեղծությունը գրեթե բացառապես վերլուծվել է կոնկրետ հեղինակի կյանքի և ստեղծագործության պարագծով¹, ընդ որում՝ բացառապես հանրահայտ անունների, շատ հաճախ՝ անհատական ոճի սահմաններում, բացի այդ՝ անհրաժեշտ գույափոխների մեջ դիտարկում-քննությունը սահմանափակելով լոկ հայտնի-տարածված անունների պարագրկմամբ:

Այս հանգամանքը մի կողմից՝ առկախել է արևմտահայ բանաստեղծության պատմության համակարգային-շրջափուլային վերլուծությունը, դրա՝ իբրև ստեղծաբանական-ավանդության-մտածողական ամբողջականության ընկալումը, մյուս կողմից՝ գնահատում-արժևորման ծիրից հանիրավի դուրս թողել բազմաթիվ անուններ, որոնցից մի քանիսն, ի դեպ, արևմտահայ բանաստեղծության ինքնացման-կայացման ու մանավանդ՝ տարբերակելիության տեսանկյունից բնավ երկրորդական դեմքեր չեն:

Անունների շրջանառման, արժևորման ու վերաարժևորման այդ բացը փոքր-ինչ շտկվեց Գիտությունների ազգային ակադեմիայի Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի հրատարակած «Գրական դեմքեր» երկհատորյակի² մի քանի դիմանկար-ուսումնասիրություններում, ապա «Հայ նոր գրականության պատմություն» ակադեմիական հինգհատորյակի ու հատկապես հինգերորդ հատորի³ փոքրիկ գլուխներում ու ներածական հոդվածներում, որտեղ, Վլադիմիր Կիրակոսյանի գնահատմամբ, «ըստ էության առաջին անգամ դարասկզբի արևմտահայ

¹ Տե՛ս, օրինակ՝ **Հրանտ Թամրազյան**, Միամանթո, Երևան, «Հայաստան», 1969, **Հեկտոր Ռշտունի**, Դանիել Վարուժան, Երևան, «Հայպետհրատ», 1961, **Հեկտոր Ռշտունի**, Միամանթո, Երևան, «Սովետական գրող», 1979, **Լևոն Ասմադյան**, Վահան Թեքեյան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, **Վազգեն Գաբրիելյան**, Դանիել Վարուժան, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1978, **Էդվարդ Զրբաշյան**, Միսաք Մեծարենց, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1977, **Ալբերտ Շարություն**, Պետրոս Դուրյան, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1972, **Վաչե Մաֆադյան**, Մկրտիչ Պեշիկաշյան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, և այլն, և այլն:

² Տե՛ս «Գրական դեմքեր», գիրք 1, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1976, գիրք 2, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988:

³ Տե՛ս «Հայ նոր գրականության պատմություն», հատոր 5, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979:

բանաստեղծությունը դիտվում է համազգային գեղարվեստական մշակույթի միասնական համակարգի մեջ»⁴:

Ահա այսպիսի գրականագիտական-վերլուծական հենքի վրա է ստեղծվել Վլադիմիր Կիրակոսյանի «Արևմտահայ բանաստեղծությունը 1890-1907թթ.» մենագրությունը, որը լույս է տեսել 1985 թվականին: Ճիշտ է, դրանից առաջ նա 1972-ին հրատարակել էր «Ռուբեն Սևակ» մենագրությունն⁵ ու մի քանի դիմանկար-ուսումնասիրություններ արևմտահայ բանաստեղծների մասին, սակայն այս մենագրությունն է, որ արտացոլում է Վլադիմիր Կիրակոսյանի արևմտահայ բանաստեղծության գնահատման ու արժևորման համակարգը:

Մենագրությունում Կիրակոսյանը ըստ արժանվույն և բավական նրբանկատորեն է գնահատում մինչ այդ ստեղծված աշխատությունները արևմտահայ բանաստեղծների մասին: «Ուսումնասիրության այս եղանակը (նկատի ունի մենագրական հետազոտության ձևը – Ա.Ն.) ըստ ամենայնի արդարացնում է իրեն հատկապես գիտության զարգացման այնպիսի մակարդակներում, երբ դեռևս առաջնահերթ խնդիրն է շրջանառության մեջ դնել հնարավորին չափ ծավալուն փաստանյութ, որոշակի համակարգի ենթարկել այն, գիտական հայացք մշակել երևույթների նկատմամբ, ճշգրտել հետազոտության առարկայի սահմաններն ու բնույթը, վերջապես հաստատել սկզբունքներ, որոնք հնարավորություն են ընձեռում ավելի ընդհանուր կարգի գիտական-տեսական հարցադրումների համար» (էջ 6), – գրում է նա:

Արևմտահայ բանաստեղծության գնահատման իր մեկնակետը, ահա, Կիրակոսյանը տեսնում է ընձեռած հնարավորության պարագծում, որտեղ գերիշխողը պետք է լինի տեսական-պրոբլեմային հարցադրումների տրամաբանությունը: Այս առումով, փոքր-ինչ առաջ անցնելով նշենք, որ միանգամայն բնական են գրապատմական իրողությունների խորապատկերում հատկապես արևմտահայ բանաստեղծության մեթոդին, ոճին, պատկերի կառուցման սկզբունքներին առնչվող վերլուծությունները: Ճիշտ է, այստեղ կան դեռևս տիրապետող մտայնությունների հետքեր, բայց Կիրակոսյանը մեծավ մասամբ սթափ է և ձգտում է հենվել ժամանակի տեսաբանների, հոգվածագիրների մտքերի տրամաբանության վրա, քան վերագրումներ անել, ինչպես ընդունված էր նախկինում:

Ու մանավանդ՝ այստեղ շատ կարևոր է նշել, որ Վլադիմիր Կիրակոսյանն ըստ էության առաջինն էր մեզանում, որ լայնորեն կիրառեց Հակոբ Օշականի «Համապատկեր արևմտահայ գրականության» կոթողային աշխատությունը՝ հատկապես տեսական գնահատումների ու ընդհանրացումների համար: Հանգամանք, որ հատուկ դիտավորությամբ մշտապես շրջանցվել է խորհրդահայ գրականագիտության մեջ՝ տարբեր պատճառներով:

Ընդ որում՝ Վլադիմիր Կիրակոսյանի մոտեցումն օշականյան խոսքին ու վերլուծության կերպին՝ իրոք գնահատելի է: Իրեն հատուկ նրբանկատությամբ նա շատ հաճախ դիտավորյալ շրջանցում է Օշականի կոնկրետ գնահատականները, որոնցում վիճելի շատ բան կա, վերցնելով միայն տեսական ընդհանրացումները, որոնցում Օշականն իրոք անգերազանցելի է և տարբեր ժանրերի, ժանրային իրո-

⁴ Վլադիմիր Կիրակոսյան, *Արևմտահայ բանաստեղծությունը 1890-1907 թթ.*, Երևան, ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., 1985, էջ 5: Այսուհետև այս գրքից կատարվող մեջբերումների էջը կնշվի տեքստում, փակագծերի մեջ:

⁵ Տե՛ս Վլադիմիր Կիրակոսյան, *Ռուբեն Սևակ*, Երևան, ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., 1972:

⁶ Այս խնդրի շուրջ տե՛ս մեր «Հակոբ Օշականի ֆենոմենը» (մի քանի նկատառում) հոդվածը, «Հակոբ Օշական: Գիտաժողովի նյութեր», Երևան, «Նաիրի», 2011, էջ 79-83:

դությունների ձևակերպման տեսանկյունից մեկնակետային է եղել ու այսօր էլ է՝

Ուշագրավ է մենագրության կառուցվածքը, որը նույնպես նոր հայացքի արգասիք է: Երեք գլուխ, որոնցից յուրաքանչյուրում մեկ գլխավոր դեմք կա, թեպետ գրեթե չկա իր ընդգրկած ժամանակաշրջանում որևէ արևմտահայ բանաստեղծ՝ Հովհաննես Մեթյանից մինչև Կարապետ Ոսկյան, որոնց Վլադիմիր Կիրակոսյանը որևէ խնդրադրության շրջանակում չանդրադառնա:

Բայց եթե համապատասխանաբար՝ երկրորդ և երրորդ գլուխներում Բնտրայի ու Մեծարենցի կենտրոնականությունը տարակույս չի թողնում, ապա առաջին հայացքից փոքր-ինչ տարակուսելի է առաջին գլխում Արշակ Չոպանյանի՝ իբրև բանաստեղծի կենտրոնականությունը՝ ասենք՝ իբրև բանաստեղծ նրանից շատ ավելի տաղանդավոր Եղիա Տեմիրճիպաշյանի, թեկուզև Լևոն Շանթի ու Կարապետ Ոսկյանի գոյության պարագայում: Այստեղ ըստ ամենայնի մեծ դեր է խաղացել Չոպանյանի՝ բանաստեղծությունը տեսաբանելու կարողությունը, ընդ որում՝ և՛ հոդվածներով, և՛ սեփական բանաստեղծություններով: Մա կարևոր դրույթ է Կիրակոսյանի մենագրության էությունը և գնահատման սկզբունքներն ըմբռնելու համար: Եվ միտումն առավել ակնհայտ է դառնում, երբ նկատի ենք առնում, որ հաջորդ գլուխների կենտրոնականները՝ Բնտրան ու Մեծարենցը, հայտնի են նաև իրենց ինքնադատություններով՝ համապատասխանաբար՝ «Ներաշխարհ» և «Օրհաման» ժողովածուների առիթով:

Այս կերպ մենագրության մեջ որդեգրելով տեսաբանելու կարևորությունը՝ Վլադիմիր Կիրակոսյանն իր հերթին արևմտահայ բանաստեղծության պարագծում կենտրոնական դիրքավորում է հատկացնում այն բանաստեղծներին, որոնք հակված են պոեզիան տեսաբանելու՝ անկախ իրենց ստեղծածի մակարդակից ու արժեքից:

Եվ իսկապես, դիպուկ է ընդհանրացումը կոնկրետ Արշակ Չոպանյանի դեպքում, որ նրա ստեղծագործությունը դիտվում է «իբրև XX դարասկզբի բանաստեղծության բուռն տեղաշարժերի ելագիծ ու նախապատմություն» (էջ 22), և այստեղ կարևոր դերակատարում ունեն ոչ այնքան Չոպանյանի բանաստեղծություններն ինքնին, այլ բանաստեղծության նրա ըմբռնումները, որ մեծավ մասամբ արտահայտվել են նրա գրախոսականներում ու տեսական հոդվածներում: Այդ կերպ, ըստ էության, բյուրեղացավ (բնականաբար՝ այլ կարևոր բանաստեղծական անունների որոշակի դերակատարությամբ՝ Թովմաս Թերզյան, Կարապետ Ոսկյան, Եղիա Տեմիրճիպաշյան և ուրիշներ) բանաստեղծության նոր մտածողության ձևավորման ու կայացման ընթացքը, որը հետագայում մեծ դեր խաղաց արևմտահայ դարասկզբի ոսկե փառանգի գոյավորման հարցում:

Առանձնահատուկ շեշտադրելի է Վլադիմիր Կիրակոսյանի լայնախոհությունը, որը նույնպես արևմտահայ բանաստեղծության նախորդ գնահատումներում հաճախ հանդիպող երևույթ չէ: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է այն դեպքերին, երբ Կիրակոսյանը վերլուծում է արևմտահայ բանաստեղծության առնչությունները եվրոպական գրական ուղղությունների՝ մասնավորապես պառնասականների, սիմվոլիստների, իմպրեսիոնիստների հետ: Եթե նախկինում՝ սրանց հետադիմական բնորոշումն էին տալիս, կամ անպայման փորձում բանաստեղծներին խցկել կամ ռոմանտիզմի կամ ռեալիզմի «ճիրանները», ապա Կիրակոս-

⁷ Այս առումով Վլադիմիր Կիրակոսյանի՝ Հակոբ Օշականի գնահատումների կիրարկման արդյունավետ փորձը հետագայում բավական արդյունավետ ու կարևոր խնդրադրություններով կիրառեց գրականագետ Գրիգոր Հակոբյանը, հատկապես իր «Արևմտահայ նորավեպ. ժանրի տեսություն և պատմություն» (1995) և «Թերթոն վեպի տեսությունը. Երվանդ Օտյան» (2002) մենագրություններում:

յանը առավել նախապաշարմունքների է մոտենում այս հարցերին: Եվ դրա շնորհիվ է, որ նրա մենագրության մեջ մենք տեսնում ենք արևմտահայ պոեզիայի ամբողջ բազմազանությունը: Եվ սա է պատճառը, որ այսպես կոչված՝ ընթացիկ պոետների թույլ գործերի վերլուծություն անգամ հետաքրքիր է ու տրամաբանական: Այդ կերպ ցույց է տրվում որոնումների ընթացքը, բյուրեղացման պրոցեսը:

Թերևս փոքր-ինչ տարտղնված է թվում մենագրության վերնագիրն ու հետևաբար՝ ժամանակագրական ընդգրկումը: Եթե հենց 1890 թվականով սկսելը կարելի է հասկանալ նրանով, որ, Կիրակոսյանի խոսքով՝ մինչ այդ «պոեզիան... Պետրոս Դուրյանից հետո ավելի քան երկու տասնամյակ գոյատևում էր՝ առանց էական ազդեցություն թողնելու գրական կյանքի վրա» (էջ 16), ապա 1907-ով ավարտելը այն պարագայում, երբ մենագրության վերլուծական ծիրի մեջ չեն ընդգրկվում այդ շրջանում գրված այնպիսի գրքեր, ինչպիսիք են, ասենք՝ Վահան Թեքեյանի «Հոգերը» կամ Սիամանթոյի «Դյուցազնորենը», «Հայորդիները», «Հոգեվարքի և հույսի ջահերը», որոշ հարցականներ է թողնում: Կիրակոսյանը դա փորձում է բացատրել նրանով, որ 20-րդ դարասկզբին «90-ականների սկզբին ծայր առած բանաստեղծական վերածննդի շարժումը մեր դարի սկզբին որոշակիորեն երկփեղկվում է»՝ հիմնական գործոն համարելով 1896 թվականի կոտորածներից հետո արևմտահայ գրողների մի զգալի մասի հեռանալը Պոլսից և նրանց՝ գրականության հենքում ազգային ազատագրության գաղափարաբանության գերիշխումը: Սա, ըստ Կիրակոսյանի՝ «իր ամբողջ գեղարվեստական համակարգով զգալիորեն տարբեր բովանդակություն ունեւ, քան երկրի ներսում ծավալվող բանաստեղծական շարժումը» (էջ 8): Պետք է ասել, որ սա միանգամայն ստույգ հիմնավորում է, մանավանդ որ իսկապես, օրինակ՝ Սիամանթոյի գրական մտածողությունն ու գաղափարաբանությունը արևմտահայ պոեզիայում տիրապետող դարձան 1910-ականներին: Սակայն Կիրակոսյանի բացատրությամբ ստացվում է արևմտահայ, այսպես ասած, **դրսի** և **ներսի** գրականություն, որ նույնն է, ինչ Հովհաննես Թումանյանի տարբերակված **բնաշխարհիկն** ու **տաքաշխարհիկը**: Եվ մենագրության մեջ վերլուծված է **ներսի** պոեզիան: Կարծում ենք, այս խնդիրն առավել մանրամասն վերլուծության կարիք ունեւ մենագրության պարագծում և կարող էր երևան բերել չափազանց հետաքրքիր ընդհանրացումներ: Մյուս կողմից՝ Վլադիմիր Կիրակոսյանը նաև դրա հենքն է ստեղծել իր բազմաթիվ առումներով մեկնակետային ու իսկապես շատ արժեքավոր «Արևմտահայ բանաստեղծությունը 1890-1907թթ.» մենագրությունում:

ЗАПАДНОАРМЯНСКАЯ ПОЭЗИЯ В ОЦЕНКЕ ВЛАДИМИРА КИРАКОСЯНА - АРКМЕНИК НИКОГОСЯН - В статье анализируется и оценивается монография Владимира Киракосяна «Западноармянская поэзия 1890-1907 годов» – как пример системной оценки западноармянской поэзии. Выделены все преимущества данной монографии по сравнению с предыдущими исследованиями. Демонстрируются методологические новации Владимира Киракосяна, особенности его подходов к анализу западноармянской поэзии.

Ключевые слова: литературоведение, поэзия, цикл, система, принцип, анализ, оценка, монография.

WESTERN ARMENIAN POETRY AS ASSESSED BY VLADIMIR KIRAKOSYAN - ARK MENIK NIKOGHOSYAN - The article analyzes and evaluates the monograph of Vladimir Kirakosyan "Western Armenian Poetry of 1890-1907" as an example of a systemic assessment of Western Armenian poetry. All the advantages of this monograph in comparison with previous studies are highlighted. The methodological innovations of Vladimir Kirakosyan, the peculiarities of his approaches to the analysis of Western Armenian poetry are demonstrated.

Key words: *Literary science, poetry, cycle, system, principle, analysis, assessment, assessment, monograph.*